

ПЕРЕДМОВА.

„Гамлет“ уважається ся справедливо найгеніальнішим твором Шекспіра. В фігурі данського королевича можна бачити найкращий поетичний візерунок душі самого поета. Не диво, що як усі геніальні постаті, так і ся виявляє багато загадкового, хоча не менше певне й те, що праця коментаторів над „Гамлетом“ від часу Гетевого „Вільгельма Майстера“ більше затемнила, ніж вияснила її, повіднаходила загадки і темноти й там, де їх зовсім нема. Не вдаючи ся в коментованє драми ми подаємо тут те, що найпотрібнійше для її зрозуміння і доброго оціненя.

I. Жерела. В XVI віці до часів Шекспіра три рази друкована була книга „*Danorum regum heroumque historiae*“, написана в XII віці Саксоном Грамматиком; перше виданє вийшло в Парижі 1514, друге (з передмовою Еразма Роттердамського) в Базилеї 1534, третє в Франкфурті над Меном 1576. Ся голосна літопись, написана, як каже Еразм, „*splendide magnificeque*“, була переддруковувана не раз і потім (1644, 1771, 1839), не числячи новіших строго наукових видань Кранца, Гельдера і иньших, а також перекладувана з латинської мови на данську (переклад Веделя вид. 1575, 1610, 1713, 1851; переклад Шусбелля вид.

IV

1752; перекл. Грунтіґа вид. 1818--1819). В тій хроніці в кн. III оповідає Саксо ось яку історію. Данський король Рорік поставив у Ютландії князями двох братів Горвенділя і Фенґа. Горвенділь панував три роки, вславився морським грабівництвом і збудив против себе зависть норвегського короля Коллєра. Сей зустрівши ся з Горвенділем на відлюднім острові, що був пристановищем для піратів, умовляєть ся бити ся з ним у поєдинку з тим, щоб переможець чесно похоронив тіло вбитого. Горвенділь убиває Коллєра а також його войовничу сестру Селю. Здобуту таким чином багату здобич він передає королеви Рорікови, котрий дає йому за жінку свою дочку Геруту. З нею Горвенділь мав сина Амлєта.

Але брат його Фенґо позавидів йому щастя, вбив його і оженив ся з його вдовою. „Бачучи се Амлєт — оповідає Саксо — щоб через розумнійше поступуванє не впасти в підозріне, кинув ся вдавати з себе божевільного, напустив на себе крайню хворобу ума і таким родом хитрости не тільки прикрив свій розум, але також оберіг своє здоровлє. Що день обнявши матиного божка кидав ся плазом на землю і оббризькував ціле тіло рідким болотом. Запоганені щоки і обмазане болотом обличє сьмішно виявляли безум божевілья. Що говорив — усе було подібне до маячення безумного; що починав робити, все вказувало глибоку незарадність. Одним словом здавало ся, що се не муж, а якийсь сьмішний виродок безглуздої Фортуни. Инколи сидячи при огнищі і розгрібаючи руками попіл звик був приладжувати деревляні вістря і гартувати їх у огні, обкручуючи їх кінчики шнурками, щоб були міцнійші. Коли його питали, що робить, відповідав, що робить острі стріли для пімсти за батька“. Деякі сьміяли ся з него, та розумнійші

V

почали підозрівати, що за тим безумом криє ся хитрість. Щоб в'яснити се, задумали зробити пробу: вивезли його в ліс і там устроїли стрічу між ним і одною гарною дівчиною, що мала спокусити його на любов. Коли він справді дурний — міркували, — то не зверне уваги на її красоту; коли ж тільки хитрує, то закохається і дасть пізнати свій розум. Але Амлета остеріг один його товариш. Амлет їде до ліса, сівши на коня задом до голови і держачи коня за хвіст. По дорозі здибають вовка; двораки говорять Амлетови, що се лошак; на се він відповідає, що якимсь мало таких лошаків бачив у королівській стаднині. Ідучи по над берегом ріки двораки знайшли керму від розбитого корабля і мовлять Амлетови, що се такий величезний піж. На се відповів Амлет, що певно мусів бути такий величезний пляцок, що його краями сям ножем. У лісі двораки лишили його самого і веліли одній дівчині зустріти ся з ним, та Амлет остережений своїм товаришем і тут умів викрутити ся з засідки. Допомогла йому й сама дівчина, що змалку вихована разом із ним, потаємно любила його. Загалом на всякі питання він відповідав так, що ніколи не можна було спіймати його на брехні, але правда була так замаскована, що ніхто не міг уважати його розумним. Та про те знайшов ся один вельможа, що підозріваючи у всім тім хитрощі радив королеви зробити ще одну пробу: Амлетова мати повинна покликати його до себе на розмову, а вельможа сам схований за стінкою, невідомий їй і йому, підслухає ту розмову. Амлет при матері не буде таїти ся, а хоч би мати й не хотіла видати сина, то король таки довідає ся через підслух, що вони говорили. Король виїхав зо двора, а хитрий вельможа заховав ся під килимом, що був простертий на долівці в спальні королеви.

VI

Ідучи на розмову з матір'ю Амлет, боячи ся зради, знов удав із себе дурного, почав піяти як когут, трепати руками і скакати по комнаті, а наскочивши на пана захованого під килимом хопив меча і пробив його, потім витягнув, добив, порізав тіло на шматки, зварив і дав з'їсти свиням. Тоді прийшов до матери, що плакала голосно, і почав жорстоко дорікати їй, що живе в кровосумішнім подружжю з убійцею його батька. Признавшись, що він удає безумного, щоб оберегти себе від королівських засідок і виждати пору догідну для пімсти, велів матери мовчати і здержувати себе від гріховного зближення з убійцею. Коли король вернув і почав розпитувати за своїм дорадником, ніхто не міг сказати йому, де він подів ся; коли-ж спитали Амлета, чи не бачив його, сей відповів, що бачив, як пішов до стайні і там його з'їли свині. Хоча се була правда, але ніхто не хотів сему вірити. Та про те Феніо задумав таки позбути ся пасерба, але так, щоб ані король Рорік, ані Амлетова мати не могли доміркувати ся, що він винен у його смерті. От тим то він послав Амлета до Англії з двома своїми слугами, котрим дав на дощечці накарбований лист до англійського короля, а в листі висловив просьбу, щоб Амлета зараз по приїзді покарано смертю. Але Амлет в часі нічлігу викрав своїм товаришам дощечку, прочитав, що в ній було написано і зістругавши королівські знаки накарбував нові, де була висловлена просьба, щоби двох панів, присланих з листом, зараз покарати смертю, а премудрому юнакови, що їде з ними, аби король дав свою доньку за жінку. Амлет дає в Англії докази свого надзвичайного розуму, женить ся з королівською дочкою, потім вертає до Ютляндії, де трапляє як раз на свій власний похорон, бо чутка була, що його в Англії вбито. З разу всі

VII

перелякані, потім сьміють ся, бо Амлет знов удає дурного. Він береть ся угощати двірню, але розносячи вино кілька разів добуває меч, який мав при боці і калічить ся ним у пальці. Щоб запобігти сьому, двораки цвяхом прибивають клинок меча до піхви. Амлет бачучи, що король оп'янівши подав ся до своєї спальні, пішов за ним, узяв його меч, а при нім лишив свого пригвождженого. Вернувши ся він обпоює всю двірню вином, а коли вони п'яні поснули, підпалює двір і всі гинуть. Тоді він іде до королівської спальні, будить короля і оповівши йому, що стало ся, заявляє, що хоче помстити ся за свого батька. Король хапає за меч, та не може витягти його з піхви і Амлет убиває його власним його мечем. „Хоробрий муж і гідний вічної слави — кінчить своє оповідане літописець, — котрий розумно прикритий маскою глупоти, заховав під дивною подобою безуму мудрість висшу понад людський геній і хитрощами не тільки оберіг власне здоров'я, але помстив ся так страшенно за батькову смерть“.*) В кн. IV оповідаєть ся далі про славне панованє Амлета.

Нема найменшого сумніву, що се оповідане було жерелом Шекспірової трагедії. Маємо тут у зароді вже всі головні моменти і важніші фігури, ба навіть характери трагедії: король і королева, Гамлет, Польоній, не названий у Саксона, але схарактеризований як дворак „богатший на зарозумілість, ніж на розсудливість“ (*praesumptione quam solertia abundantior*), Офелія, Гораціо, Розенкранц і Гільденштерн; маємо зазначений характер Гамлета, що вдає дурного, думає про пімсту за батька і силкуєть ся говорити все так, щоб се була

*) Alfred Holder, *Saxonis Grammatici Gesta Danorum*. Strassburg 1886, стор. 85—96.

VIII

і правда, і щоб при тім ніхто не міг доглупати ся дійсної правди; зазначено сцену розмови Гамлета з матір'ю, а коли Саксо про королеву мовить: „От таке то зо всіми жіночими шлюбами: вони розсипають ся як полова від вітру і тонуть як хвилі в морі. І хтож захоче покладати ся на жіноче серце, що змінює своє успособленє так як квітки змінюють листє відповідно до пори року, в міру того, як нові події затирають слід давніших“, — то хто не побачить у тих рефлексиях зароду першого Гамлетового монолога зі славним реченєм „О слабосте, імя твоє — жіноцтво!“

Не менше певна річ однак, що Шекспір не читав Саксона Граматика в оригіналі. Але в 1559 р. вийшла по французьки книжка *Belleforest, Histoires tragiques*, — збірка епізодів і оповідань узятих із найріжнїйших книг; між иньшими була там оповіdana також історія Амлета Данського на основі Саксона. Книжка Бельфоре читала ся пильно не тільки у Франції, але також у Англії; її перекладено також на англійську мову, але можна дуже сумнівати ся, чи Шекспір користував ся тим перекладом, бо перше звісне нам його виданє вийшло аж 1609 р., сім літ по написаню Шекспірової трагедії. На основі Бельфоре зладжена була в Англії ще при кінці XVI в. драма, про яку часто згадують тогочасні свідощтва; на жаль, вона не дійшла до нас. Отже-ж нема сумніву, що ся драма разом з французьким текстом Бельфоре була головним жерелом Шекспірового „Гамлета“. З порівняня тексту перших видань трагедії, а власне виданя з р. 1603 з виданєм 1604 і остаточним посмертним виданєм (*First Folio*) з 1623 р. можна бачити, як Шекспір помалу позбував ся впливу сего „старшого Гамлета“, та при тім можна виробити собі деяке понятє про його зміст. Уже з по-

IX

сторонніх свідочств про „старшого Гамлета“ ми знаємо, що там являв ся дух убитого короля і кричав „Пімсти! пімсти!“ Деталь, як бачимо, не зв'язаний Саксонови, ані Бельфоре. В „старшій Гамлеті“ Польоній звав ся Корамбіс, ся назва лишилася ще декуди в вид. 1603; Гамлетове божевіле проявляло себе сильніше і дикіше, значить, більше відповідно до оповідання Саксона; роль Горація була більша і ще в вид. 1603 р. є сцена, пропущена в пізнійших виданнях Гамлета, де Горацію в часі подорожі Гамлета до Англії, одержавши від него лист про його виратуванє з данського корабля, виявляє королеві злочинні замахы короля на Гамлетове житє — сцена коли не перенята живцем із „старшого Гамлета“, то в усякім разі написана під його безпосереднім впливом.

Варто завважати, що поява духа Гамлетового батька взята Шекспіром також із „старшого Гамлета“; найдавніша згадка про драму „Гамлет“ з появою духа, що кличе до пімсти, походять із 1596 р. Інший, менше виразний натяк на сю драму походить ще з 1587 р. Сатирик Тома Наш у отвертій листі до студентів університету говорить злбно про юристів, що покинувши своє ремесло кидають ся на поле штуки, хоча не вміють перекласти по латині одного вірша псалмів. „Правда — пише дословно Наш, — що англійський Сенека, коли його читати при лойовій свічці, дає їм багато добрих сентенцій... а коли розбалакати ся холодного поранка докладно з таким паничем, то він насипле вам цілі села (hamlets) — хотів сказати цілі пригорщі трагічних фраз“ (G. Brandes, William Shakespeare 126). Не без підстави бачуть тут і натяк на штуку, що звала ся Гамлет, і натяк на сцену холодного ранка після появи духа і нарешті звязок з Сенекою. Як звісно, до нас

Х

дійшло десять латинських трагедій якогось Сенеки (ретора). Ті трагедії, бліді і водяні переробки грецьких взірців, цїнили ся в часї ренесансу дуже високо і були між иньшим перекладені також на англійську мову ще в XVI в. Дві трагедії Сенеки починають ся власне появою духа, що кличе до пімсти: в трагедії „Thyestes“ являєть ся дух Тан-таля, а в трагедії „Agamemnon“ дух Тіеста. Сим мотивом покористував ся в Англії у-перве один із попередників Шекспіра Кід у своїй „Іспанській трагедії“ написаній коло 1584 р. Ся драма була мабуть безпосереднім взірцем „старшого Гамлета“ і виявляє, крім появи духа на початку, ще більше покровних зворотів і ситуацій. І так герой драми Джеронімо, котрому замордовано сина, справді збожеволів; він промовляє іронічно зворотами де-куди дуже подібними до тих, які бачимо в Шекспіровім „Гамлеті“. Так само як Гамлет він кілька разів відкладає свою пімсту. „Не кожда пора відповідна для пімсти, — говорить він, — от тим то я не вважаючи на свою невпинність зупинюсь і не вважаючи на свій неспокій буду вдавати спокійного. Їм не повинно здавати ся, що я знаю про їх злочин, а моя глупота повинна втвердити в них віру, що я в своїй петямучости все пуцу плазом“. В кінці він для виконання своєї пімсти виставляє на сцені штуку — Кідову драму „Солїман і Перседа“ і в часї гри винуваті, що грають головні ролі, справді гинуть під ударами кинджалів. Як бачимо, Шекспір знайшов для своєї трагедії підготоване майже ціле руштованє. Що він покористував ся тим „чужим добром“, се не чинить ніякої уйми його творчому генїєви, бо з грубого, кровавого материялу, згруба обробленого руками невисоких талантів або по просту театральних ремесників, він сотворив безсмертний архитвір.

II. Шекспірове обробленє. Постійна прикмета Шекспірової творчости там, де ми можемо контролювати його роботу з текстом його літературних жерел, є вірність, з якою він іде по стежці втоптаній його попередниками. Він не силкуєть ся повязати до купи всі нитки, усунути всі неконсеквенції; раз лишає в акції люки, то знов забуває деталі сказані в однім місці так і показує їх у иньшій місці инакше. Він концентрує свою увагу і силу свого ґенія звичайно на двох-трьох фігурах драми лишаючи иньші неначе в тіни, немов не оброблені як слід. Та за те в тих головних фігурах він яснїє безсмертним блиском, а рішучі сцени драми вмїє обробити так майстерно, що власне на них видно найліпше, як безмірно висше зумів він піднести ся по над своїх попередників.

Отсей спосіб твореня треба конче мати на увазі, коли говорить ся про Гамлета. Богато загадковости, неконсеквенцій у будові драми і в малюнках характерів, багато такого, над чим ломали собі голови коментатори, вияснюєть ся зовсім просто тим фактом, що Шекспір знайшов такі деталі у своїх жерелах і не вважав потрібним змінювати їх. Кілько то намучили ся критики, щоб погодити повільний, чутливий характер Гамлета з тою бистротою, з якою він убиває Польонія або з тою байдужністю, з якою посилає на смерть Гільденштерна і Розенкранца! А тимчасом ми бачимо, що Шекспір знайшов ті факти в своїх жерелах і переняв їх до своєї драми не много дбаючи про те, чи вони будуть зовсім згідні з тим характером Гамлета, який вплив ся з його душі — по части також під впливом давнійших жерел, а по части з власної натури і з обставин власного поетового життя.

XII

Можна вважати безперечним фактом, що Гамлет є найбільше суб'єктивна фігура з усіх, які створив Шекспір. Його устами поет висловив багато такого, що пекло його власну душу, та й написана була ця драма під впливом фактів, що дуже глибоко мусіли зворушити душу і фантазію Шекспіра. Згадаймо поперед усього, що ще 1585 р. вмер його одинокий син Гамлет; пам'ять про него могла зродити у поета бажанє не тільки обробити стару трагедію про Гамлета, але надто надихати її героя всім найкращим і найглибшим, що жило в його власній душі. В вересню 1601 р. вмер Шекспірів батько Джон, і ця смерть мусіла знов у душі поета розбудити спомини молодих літ і пам'ять про сина. Та не бракло й інших сучасних фактів, що сяк чи так нагадували епізоди Гамлетової історії і мусіли причиняти ся до витворення в душі поета того ліричного, меланхолійного настрою, яким надихана його трагедія. При кінці 1601 р. зворушила його ще одна трагічна подія: невдалий бунт лорда Ессекса і Шекспірового опікуна та приятеля лорда Соутемптона против королеви Єлисавети. Ессекса покарано смертю, Соутемптон був засуджений на досмертню тюрму. Оба лорди були близькі свояки, а Соутемптон щиро опікував ся Шекспіром; тож не диво, що наглий упадок тих двох могутніх мужів і цілої їх партії пригнобив його. В тім самім часі зазнав він ще одної прикрости — зради і ганебного кінця улюбленої ним жінки, про котру говорять його сонети писані в р. 1600—1601. Сей болючий досвід звучить у терпких словах Гамлета про жіноцтво і в його розмові з Офелією.

Вказують іще на деякі події, що певно були відомі Шекспірови і могли мати вплив на концепцію його драми. І так у сім'ї лорда Ессекса

XIII

в часах, коли Шекспір молодим парубком жив іще у Стратфордї, була голосна в тім часї траґедия. Говорили, що граф Лейсестер отроїв старого льорда Ессекса і зараз потім оженив ся з його вдовою. Друга анальоґічна траґедия скоїлась у Шотляндії, де льорд Дарнлєй, муж королеви Марії Стюарт, в 1565 р. був убитий любовником королеви Босуелем, що зараз потім узяв з нею шлюб. Майже напевно можна догадувати ся, що Шекспір із оповідань про сю подію взяв контраст уродливого, пишного і благородного короля Гамлета і поганого та безхарактерного його брата і вбійці; Дарнлєй справді був незвичайно вродливий, а Босуель поганий, хитрий і безхарактерний. І Дарнлєя вбито так само у сні, як Гамлетового батька. Ще одну подію віднайшли новіші дослідї, що полишила деякі сліди в композиції Гамлета. В р. 1600 був шотляндський король Джемс, син Марії Стюарт, загрожений ось якою пригодою. Олександр Ротвен, граф (laird) Гаурі, запросив короля до себе в гостину. Ротвенів батько був 1582 р. як бунтівник засуджений Джемсом на смерть, його добра були сконфісковані в часї, коли сам Ротвен пробував у Франції і здобув собі там велику славу штукаю фехтунку і иньшими лицарськими здібностями. Коли король 1600 р. загостив до його замка, Ротвен запровадив його до віддаленої салї, заявив йому, що хоче помстити ся за свого батька і захопив його за горло. Та королеви вдало ся кликнути ратунку, двораки прибігли і вбили Ротвена. Сестра Ротвенова, Енні-Мері Дуглас, жила при королївськїм дворі і була чутка, що Джемс кохав ся в нїй. На відомість про смерть брата вона збожеволїла і вмерла по кількох тижнях. Отже дехто з критиків догадуєть ся, що Ротвен був прототипом Ляерта, на що вказує навіть близькість назв

XIV

Laird — Laertes, а Енні-Мері прототипом Офелії. Додаймо в кінці, що деякі деталі про Данію мусів Шекспір чути від англійських акторів, що гостювали в Данії 1585 і 1596 р. До тих деталей належить перенесенє місця подій із Ютландії до Ельзінора, данські назви Розенкранц і Гільденштерн (у вид. 1603 вони написані Rosencraft і Gilderstone, у вид. 1604 Rosencrans і Guyldensterne, у вид. 1623 Rosincrane і Guildensterne), данське ім'я королеви Гертруди замість давньої Герути. Так само з оповідань акторів узяв він певно відомість про пянство Данців і про звичай — покривати кожний королівський тост гарматніми вистрілами. Та треба сказати, що користуючи ся такими принагідними відомостями Шекспір зовсім не дорожив ними і відступав від своїх жерел, де йому захотіло ся. Він переніс місце подій із Ютландії до Ельзінора, із IX чи X віку в свій власний, велів Гамлетови вчити ся у Віттенберськім університеті, велить Данцям стріляти з гармат, дав данському королеви і декому з його двораків італіянські назви (Клявдіо, Гораціо, Бернардо, Марцельльо, Райнальдо), — одним словом Гамлет є чим собі хоче, але не історичною трагедією з данської минувшини. Всі оті книжкові та історичні ремінісценції були для автора мов купа хворосту, з котрої тільки геній може зробити огнище, що горить і світить віки-віками. До всіх тих фактів, натяків, ремінісценцій треба було ще чогось — найважнішого, щоб із них міг повстати „Гамлет“ — треба було портрета власної душі поетової, портрета геніяльної людини, що вдаючи безумного, під маскою безумства тим яркійше виявляє свою геніяльність. „Що не вдало ся жадному иньшому поетови, те вдало ся тут Шекспірови“ — справедливо каже Брандес (ор. cit. 512).

XV

Коло 1601 р. Шекспір справді був у такім настрою, який потрясає нашу душу в його Гамлеті. Йому вмер батько; його протектор лорд Соутемптон був у тюрмі; його улюблена зрадила його в його близьким приятелем; він був свідком бунтів і катастроф, що могли в чутливій душі викликати вражінє, буцім то „світ виходить із уторів“. А надто якеж було його особисте положенє? Він чув у собі силу і здібність, чув той огонь теніяльної натури, що повинен палати на вершинах людськості, а тимчасом він був актором, становище в тих часах рівнорядне з цирковим кльовном. І коли доси гіркість сего становища осолоджували йому особисті зносини з такими освіченими і високопоставленими людьми, як лорд Соутемптон, лорд Пемброк і його улюблена Мері Фіттон, то тепер усе те нараз порвало ся. В першій хвилі він не знаходив слів, плакав, упокоряв ся (в сонетах), але швидко він почув свою силу, його біль вибухнув гіркою іронією і устами Гамлета він висловив свої власні досвідки та розчарованя. Варто завважити, що прим. у славнім монольогу „Чи бути чи не бути“ поет майже цілком забуває, що се говорить принц; слова виходять немов із уст підданого, що мусів „весь вік терпіти муки

І насміхи, гнет сильних і знущанє
Горлинї, біль одіпхнутого серця,
Загайливість закону, підлість суддїв
І ту зневагу, що заслуга мовчки
Приймає од нікчемних“. (стор. 72).

Від разу ясно, що се не Гамлетові слова, не вплив драматичної ситуації, а стогін власного серця поета.

„Гамлет“ є не тільки найбільш особистою, але також найбільше філософічною драмою Шекспіра. Герой трагедії — мислитель, а події трагедії

XVI

попихають його думку до розбирання найважніших, найтяжших питань про ціль істновання, про вартість життя, про природу етичних понять і соціального ладу. Деякі думки висловлені в тій трагедії навели деяких критиків на здогад, чи не був Шекспір знайомий з писаннями італіянського філософа Джордана Бруно, котрий, як звісно, якийсь час пробував у Англії. Але біограф Бруно, Брунгофер*) на основі докладних студій показав, що вплив Бруно у Англії загалом був дуже малий навіть на тих, що видали ся з ним особисто. Бруно пробував у Англії в рр. 1583—85, значить в пору, коли Шекспір ще не був у Лондоні. Чи Шекспір читав Брунові італіянські твори, сего не знаємо. Ті-ж філософічні погляди, які є в „Гамлеті“, виясняють ся добре і без гіпотези про вплив Бруна, головню впливом французького філософа Монтеня, з котрого „Essay“ є дещо майже дословно в Гамлетових репліках. Ті „Essay“ міг Шекспір читати по французьки, або й по англійськи, бо їх переклав ще 1595 р. на англійську мову Фльоріо, що був так само зближений до двора графа Соутемптона, як і Шекспір. В тій книзі знайдемо паралелю до Гамлетових слів про „згромаджене політичних черв'яків на трупі Польонія“ (стор. 109): „Маленькі воші вистарчають, щоб зневолити Суллю до зложення диктатури. Серце і тіло великого цісаря, тріумфатора, се сніданє для дрібного червяка“. Гамлетові слова, що ніщо само в собі не є ні зле ні добре, а тільки наша думка робить його сяким чи таким (56) знаходять ся також у Монтеня: „Те, що ми називаємо лихом або терпінєм, само

*) Brunnhofer, Giordano Brunos Weltanschauung und Verhängniss.

XVII

собою не є ані лихо ані терпіне; тільки уява дає йому сю прикмету“. (Brandes, op. cit. 500—502).

Отсе були головні елементи, з яких зложила ся та чудова цілість, що її критики справедливо називають „першою філософічною драмою новіших часів, де уперве виступає типовий новочасний чоловік з глибоко відчутю суперечкою між ідеалом і дійсним оточенням, між силами і завданням, з цілою внутрішньою ріжнородністю вдачі, дотепний без веселости, жорстокий і ніжний, з вічним відкладуванням діла і з шаленою нетерплячкою.“ (Brandes, op. cit. 527).

Шекспірів „Гамлет“ був готовий коло половини 1602 р. В книгарському реєстрі записано під д. 26 липця 1602: „A booke called „the Revenge of Hamlet Prince (of) Danemarke“, as yt was latelie acted by the Lord Chamberleyne his servantes“, то б то „книга названа „п'ємста Гамлета принца Данського“, що була недавно виставлена слугами л'орда Підкоморія“. Л'орд Підкоморій Англії мав привілей удержувати театр і власне під його фірмою грала та трупа (під дирекцією Борбеджа), до котрої належав і Шекспір. Та книжка вийшла аж 1603 р. Се було без сумніву неправне виданє, владжене або після стенографічних записок зроблених в часі представлення, або після роль викуплених у акторів, а нарешті може в часті після старшого Гамлета. В усякім разі се виданє, лишаючи на боці незлічимі помилки та недолатности, ріжнить ся дуже значно від пізнійших, так що можна його вважати першим начерком, котрий Шекспір переробив потому дуже значно. Друге, далеко поправнійше, хоч також без відома Шекспіра опубліковане виданє вийшло 1604 р. і було без значнійших змін повторене в збірному виданю

XVIII

всіх Шекспірових творів, зладженому по його смерті 1623 р.

III. Українські переклади „Гамлета“. Отсей переклад, що тут подаємо до рук громадї, є вже третя проба перекладу Шекспірової трагедії на нашу мову. Перша проба зроблена була ще 1865 р. Павліном Сьвєнціцьким, звісним у нас під псевдонімом Павло Свій. Се був Поляк, родом із України, талановитий польський поет, не без заслуги й у нашому письменстві. В числах 3—5, 7—9 „Ниви“ він надрукував перший акт свого перекладу „Гамлета, данського королевича“. П. Свій заявляє в передмові, „що бачить недостаточність своєї праці“ і додає, що його „переклад учинений був прозою, бо йому хотілось вірно віддати мисль перетвору, та за радою деяких він зложив його у вірш — не поетичний, за то найбільше зближений до оригіналу“. Вірш П. Свого в тім перекладі справді такий непоетичний, що проза була б ліпша: нема в тім віршу ані ритму, ані поезії; П. Свій по просту лічить сляби тай то не все. Ось примір із першої сцени першого акту:

Встріхнувсь як преступник на голос апелю
страшенно. Чував я, що півень, той
трубач ранок ознамующий, своїм
чутним острашним голосом пробуджає
бога дня і на цей знак кожний дух,
чи він на землі блукаєть ся, в воді,
вогні чи повітру — вертаєть звідки
вийшов; а що це правда, переконаю
тому то, що ми тут самі бачили.

Судячи з деяких язових слідів (апель, Норвеґик, збаданя, на вижині своєї потугі) і з отсеї

XIX

польської ритміки, П. Свій перекладав свого Гамлета з польського оригіналу. Переклад, видно, не подобався і на першій акті публіковане урвалося.

Другий, сим разом повний переклад Гамлета вийшов 1882 р. в Києві і був доконаний талановитим поетом М. П. Старицьким.

В передмові до свого перекладу д. Старицький пише (по російськи): „Я поклав собі метою в перекладі не відступати ні на йоту від первотвору, з душевними тремтінням вдаючи ся в боротьбу з найхудожнішим твором найвисшого генія, зберігаючи в повні навіть зверхню його форму, тоб то і прозу і білі і римовані вірші і навіть розміри“ (стор. II). Далі автор передмови запевняє, що він кілька разів переробляв і перевірявав свій переклад, студіював Шекспіра не тільки в оригіналі (в двох кращих виданнях), але також у кращих перекладах (стор. III). На жаль, переклад не дає того, чого можна б було надіятися по таких приготуваннях. Переклад д. Старицького, беручи загалом, дуже свободний. Зовсім на перекір своїй виразній обіцянці він змінив розмір віршовий у цілій драмі і замість англійського драматичного blank-verse (п'ятистопного ямба) заведів розмір сербської юнацької пісні, що зовсім не надається до драми. Де є римовані вірші у Шекспіра (при кінці деяких монологів), там їх у Старицького нема і загалом про дословність перекладу навіть у прозових частих нема що й говорити. Се зрештою не є така велика біда, тим більше, що повна дословність тут не раз по просту неможлива, коли переклад має передати не тільки слова, а й думку первотвору. Вайжнійше те, що переклад, при яким у передмові заявлено, що „ані на йоту не відбігає від первотвору“, вийшов майже на цілу тре-

XX

тину довший від того первотвору. І так прим. розмова Гамлета з духом (Акт I, сц. 5) має в англійським оригіналі 109 віршів, у Старицького 138; Гамлетів монолог при кінці другого акту у Шекспіра 60, у Старицького 78 віршів і т. д. В загальї треба сказати, що д. Старицький поводив ся з англійським текстом занадто свобідно. Та про те треба признати, що його переклад читаєть ся гладко і виявляє працю не абиякого майстра української мови. Скільки пригадую собі, російська критика, мало тямуча а то й кермована злою волею, кинулась була на д. Старицького за сей переклад, закидаючи йому Бог зна яке коване слів. Перечитуючи тепер його переклад ми переконуємо ся, що ті закиди були в найбільшій часті неоправдані і що багато слів, котрі в 1882 р., а надто ще Росіянам, могли видати ся неологізмами, okazали ся щиро народніми і здобули собі від тоді право горожанства в нашій літературі.

Що переклад, який ось тут подаємо до рук громадї, зовсім у иньшій мірі підходить під вимоги критики і дає зрозуміти та відчути красоту первотвору, за се порукою є вже само ім'я П. А. Куліша. Куліш — перворядна зізвда в нашому письменстві, великий знавець нашої народньої мови, а при тім добрий знавець язиків та літератур європейських народів. Він узяв ся перекладати Шекспіра не для проби, а певний свого панованя над рідною мовою. Вимоги докладности і вірности оригіналови він розумів далеко не так, як д. Старицький і дав нам переклад, з яким можемо без сорома показати ся в концертї європейських перекладачів великого Британця. Держачи ся оригіналу далеко докладнійше, ніж його попередники, Куліш уміє при тім надати своїому перекладови

XXI

свій індивідуальний кольорит, щось таке, що по-зволяє відразу пізнати в ній працю Куліша, а не жадного иньшого українського поета. Є якийсь своєрідний тихий патос, якийсь розмірений широкий подих у власних творах і в перекладах сего автора, щось мов широкі, могутні рухи великого корабля на великій ріці. Може би перекладачеві Шекспіра треба бистрійших та звиннійших рухів, більше ріжнородного ритму. Та вже те одно, що Куліш своїм перекладом відкриває перед нами широкі перспективи, куди може дійти наша мова своїм багатством, своєю мелодійністю та ріжнородністю свого ритму, — вже те величезна його заслуга.

Признаючи в повній сій заслугу я про те мушу сказати, що й Кулішів переклад ще далеко не ідеальний, не те, до чого вже тепер була би здібна наша мова. Певна річ, усякий, хто від тепер у нас захоче брати ся до праці над перекладанем Шекспіра, буде мав стежку протерту Кулішем, масу зворотів укованих ним, масу слів і фігур уведених у наш літературний скарб. Та про те я не сумніваю ся, що новий перекладач буде міг держати ся первотвору ще докладнійше, перекладати вірш за віршем, не розбиваючи одного на два або хоч на півтора, як се не раз трапляє ся і Кулішеви. Правда, Шекспірове язикове багатство і незрівнана прецизія англійської мови роблять не раз зовсім неможливим навіть для німецького перекладача — не кажучи вже про французького або слов'янського — вбгати один його вірш у один свій. На скільки ближше підійшов тут Куліш до оригіналу супроти Старицького, покажуть два-три приміри. І так перший Гамлетів монолог (у нас стор. 16) має в оригіналі 31, у Куліша 35, у Старицького 44 рядки; розмова Гамлета з духом (стор. 33—36)

XXII

має в англійському тексті 109, у Куліша 122, у Старицького 138 рядків; славний Гамлетів монолог „Чи бути чи не бути“ (стор. 71—72) має в англ. 60, у Куліша 65, у Старицького 78 рядків. А при тім о скількож ближший Куліш до віддання всіх тонкостей первотвору, котрі Старицький дуже часто заступає своїми, не-Шекспірівськими фігурами! Є і у Куліша перекладено дещо невірно; де які такі місця зазначені у нас у нотках, де подано дословний виклад тексту. Але таких місць так мало, а супроти обставини, що сам текст Шекспіра неусталений і виглядає ріжно в різних виданнях, вони такі маловажні, що в загальї сей переклад можна назвати вірнішим оригіналові, ніж приміром звісні мені польські, а декуди навіть ніж німецькі переклади Шлегеля та Дінгельштета. Французького перекладу Віктора Гюґо сина я не мав під рукою; та вже се одно, що він увесь — прозовий, чинить його непридатним до порівняння з вішованим перекладом.

Передаючи громадї отсей переклад, при котрому моя редакторська робота обмежила ся на провірці українського тексту з англійським, на доданю деяких пояснень при кінці і отсеї передмови, я просив би перед читанєм справити отсі помилки, що на жаль лишили ся не вважаючи на потрібну коректуру.

Стор. 14 ряд 7 з гори зам. Королиця має бути Королева.

„ 35 „ 4 „ „ Украдено і житє має бути: Украдено й житє.

„ 43 „ 2 з низу „ згодить ся з гобою має бути: згодить ся з тобою.

XXIII

Стор. 47 ряд 7—6 з низу зам.

Розказував. Я певна до них на сїм сьвіті
Нема людей, щоб він горнув ся більше

має бути:

Розказував. Я певна, на сїм сьвіті
Нема людей, щоб він до них горнув ся більше.

Львів 15/X. 1899.

Ів. Франко.

